

Mikko Heikkilä

Uusi yleisteos Suomen muinaisuudesta

Haggrén, Georg, Halinen, Petri, Lavento, Mika, Raninen, Sami & Wessman, Anna (2015): Muinaisutemme jäljet – Suomen esi- ja varhaishistoria kivilaudelta keskiajalle. Gaudemus, Helsinki. 619 sivua

Arvioitava teos on ensimmäinen pitkään aikaan julkaistu laaja arkeologinen yleisesitys Suomen¹ esihistoriasta, mikä tekee teoksesta lähtökohtaisesti merkittävän – ja suurilla odotuksilla ladatun. Toisin kuin alan klassikkoon, eli Matti Huurteen teokseen *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1979, nyt arvioitavaan teokseen sisältyy menneisyyden aikakausista myös keskiaika. Johdannossa arvioitavan teoksen kerrotaankin olevan ensimmäinen arkeologian näkökulmasta tehty kokonaisesitys rautakauden jälkeisestä Suomesta (s. 12). Arvioitavan vertaisarvioidun uutuusteoksen aikajänne kattaa hyvinkin 10000 vuotta ihmisen läsnäoloa Suomen maankamaralla. Kaikki teoksen viisi kirjoittajaa – eli dosentti Georg Haggrén Helsingin yliopistosta, dosentti Petri Halinen Museovirastosta, professori Mika Lavento Helsingin yliopistosta, FM Sami Raninen Pirkanmaan maakuntamuseosta ja FT Anna Wessman Helsingin yliopistosta – ovat alallaan etabloituneita arkeologeja. Heidän lisäksi myös Tuukka Kumpulainen ja Juha Ruohonen ovat antaneet panoksensa arvioitavaan teokseen kumpikin omalla ”tietoiskulaukollaan” (s. 326, 395–397).

Yhtäältä arvioitavassa teoksessa korostetaan maamme pitkää yhtäjaksoista asutusta (esim. s. 225), toisaalta alueelli-

sia (aineellisia) eroja kaikkina aikakausina (esim. s. 57). Suomen alueen kehityskulut esitetään usein laajemmassa, (pohjois)eurooppalaisessa kontekstissa (esim. s. 160), mitä ei voine pitää ainakaan puutteena. Kiitettävää on, että teoksessa arvostetaan eri tieteenalojen yhteistoimintaa menneisyyden arvoitusten selvittämisessä (esim. s. 260) ja että siinä annetaan arvo myös muille esihistoriaa tutkiville tieteille kuin vain arkeologialle (s. 13). Esimerkiksi siitepölytutkimus onkin viime vuosikymmeninä tuonut paljon uutta arvokasta tietoa menneisyydestä (esim. s. 147, 227, 299, 300, 304). Teoksen viimeisessä pääluvussa Keskiajan arkeologia (s. 367–536) tulee konkreettisesti osoitetuksi arkeologian hyöty (myös) historiallisen ajan tutkimukselle, ja viime aikoina suosiota saanut historiallisen ajan arkeologia tullee saamaan teoksesta vielä lisää puhtia. Jo yllä mainittu pääluku Keskiajan arkeologia sisältää arkeologian lisäksi huomattavasti historia-tiedettä, joten teoksen ei voi sanoa olevan pelkkää arkeologiaa. Myös (historiallinen) kielitiede on jossain määrin edustettuna; pronssi- ja rautakautta käsittelevissä pääluvuissa on kielihistoriaa (esim. s. 133, 227), ja keskiaikaa käsittelevässä luvussa hiukan etymologiaa (s. 514). Arvioitavaan teokseen esimerkiksi sisältyy arkeologi Petri Halisen kirjoittama tietoiskulaatikko nykyisen Suomen alueen ja suomalaisten kielellisestä esihistoriasta (s. 211–212). Joissain kohdissa kielihistoria (ja tarkemmin sanottuna lainasanatutkimus) olisi tarjonnut lisäevidenssiä argumentaation tueksi. Esimerkiksi harjavaltaisesta hiidenkiukaasta löytyneen 1300–1100-luvuille eaa. ajoittuvan kultalevyn sanotaan ”kerto[van] yhteyksistä Etelä-Skandinaviaan, missä kulta oli huomattavasti yleisempää kuin täällä” (s. 183). Sana kulta onkin vanha germaaninen lainasana (itämeren)suomessa, mitä ei teoksessa kerrota.

Teokseen sisältyy lukuisia erittäin kiinnostavia ja intuitiivisesti ajatellen yl-

lättäviä tietoja ja kuriositeetteja, kuten esimerkiksi, että vanhimmat Suomen alueelta tavatut rautaesineet on löydetty Savukoskelta Itä-Lapista (s. 208–209) ja että Lounais-Suomi ei suinkaan aina ja kaikessa ole kulkenut kehityksessä muuta maata edellä (esim. s. 73, 111, 207–208). Myös kulloinkin käsiteltävän aiheen tutkimushistoriasta on paikoitellen kerrottu (esim. s. 162–163). Oli mielenkiintoista lukea, minkä kannan kirjoittajat ottavat esimerkiksi kristinuskon Suomen alueelle leviämisen ajankohtaan (s. 273), Ahvenanmaan ja Etelä-Pohjanmaan arvoitukselliseen myöhäisrautakauteen (s. 299–308) ja siihen, mikä on kalmistojen esiintymisen/esiintymättömyyden todistusvoima kulloinkin kyseessä olevan alueen asutushistorian selvittelyssä (s. 309–310). Arkeologian varsinainen metodologia tulee suoraan esiin vain harvoin (esim. s. 174), mutta teoksesta on luettavissa realistinen käsitys sekä arkeologiatieteen huomattavasta potentiaalista että sen rajoitteista menneisyyden arvoitusten selvittelyssä (esim. s. 111, 179, 261).

Muutamissa teoksen kohdissa esitetään ensin totuusarvoltaan joko varmaksi tai ainakin varsin varmaksi väitetty väite, jolta sitten saman kirjoittajan toimesta vähän myöhemmin tai jopa heti perään viedään ainakin osittain pohja pois; esimerkiksi ”[l]iikkuvat yhteisöt olivat sosiaaliselta rakenteeltaan varsin tasa-arvoisia. Yksilöiden tai ryhmien välisiä eroja on tosin vaikea havaita, koska hautalöytöjä tai asumuksia ei juuri tunneta” (s. 105); ”myös sienet kuuluivat ruokavalioon, vaikka niistä ei olekaan säilynyt jälkiä” (s. 134); ”Lapin vanhimman asuinpaikan, noin 8200-luvulle eaa. ajoittuvan Utsjoen Sujalan löytöaineisto” vs. ”Yksi Pohjois-Lapin vanhimmista asuinpaikoista, Utsjoen Sujala” (s. 33, 45). Niin ikään leipätekstissä kirjoitetaan, että ”[m]etsästäjä-keräilijöiden maailmankuvaa pidetään animistisena ja totemistisena” (s. 51), kun taas asianomaisessa loppuviitteessä lukee, että ”[t]oisen tulkin-

nan mukaan pyyntikulttuurien maailmankuva oli animatistinen” (s. 538).

Aivan kaikessa yksimielisiä teoksen kirjoittajat eivät – ymmärrettävästi – keskenään ole. Nykyisen Suomen alueen rautakautista aluejakoa koskeva näkemys ero Sami Ranisen & Anna Wessmanin ja Mika Lavennon välillä käy ilmi, kun Raninen ja Wessman kirjoittavat, että ”[p]ronssikauden tavoin myös esiroomalaisajasta puhuttaessa tehdään melko selvä ero rannikkoalueiden ja sisämaan välillä” (s. 220), kun taas Lavento kirjoittaa, että ”[r]annikon ja sisämaan välillä ei nähdä selkeitä kulttuurieroja tällä ajanjaksoilla, joka sisämaassa kuuluu varhaismetallikauden lopulle ja rannikolla etupäässä esiroomalaiselle rautakaudelle” (s. 228). Niin ikään Raninen ja Wessman kirjoittavat, että ”[n]ykyisin esiroomalaisaika ei enää vaikuta asutuksen taantumavaiheelta. Pikemminkin asia on päinvastoin: monilla rannikkoalueilla esiroomalaisaikaan varmasti tai todennäköisesti ajoittuvat asuinpaikat ja kiviröykkiöhaudat ovat selvästi yleisempiä kuin pronssikautiset” (s. 221), kun taas Lavento kirjoittaa samasta aikakaudesta, että ”[a]rkeologisia kohteita tunnetaan tältä ajanjaksolta koko Suomesta melko vähän” (s. 228). En lähde tuomitsemaan kumpaakaan näkemystä vääräksi ja/tai vanhentuneeksi. Usein kyse on siitä, mihin verrataan. Kuinka paljon tai vähän kulloinkin on ”melko vähän” on varsin suhteellinen käsite.

Kirjoittajat eivät tapaa esittää yksittäiseen tutkijaan kohdistuvaa voimakasta kritiikkiä teoksessaan. Vain muutamassa kohdassa yksittäisen tutkijan esittämää hypoteesia käsitellään laajemmin; näin esimerkiksi emeritusprofessori Unto Salon hypoteesia Satakunnan maakunnan iästä (s. 316–317). En ota Salon johtopäätöksiin maakunta Satakunnan ja sen nimen alkuperästä ja iästä tässä kantaa puolesta enkä vastaan – kysymys on aivan liian laaja käsiteltäväksi kirja-arviossa² –, totean vain,

että arvioitavan teoksen kirjoittajat vaikeavat Salon hypoteesia mahdollisesti tukvista ei-arkeologisista indisioidista³, mutta mainitsevat sitä vastustavat aihetodisteet.

Muutama asiavirhe on tasokkaaseenkin teokseen eksynyt – eivätkä ne ole paljastuneet myöskään vertaisarvioinnissa. Vuonna 1604 luonnonmullistuksessa kuivunut Sarsankoski Kangasalla ei yhdistänyt Vesijärveä ja Längelmävetä vaan Vesijärvi-Längelmäveden ja Roineen (s. 152). Vesijärvi ja Längelmävesi olivat oikeastaan yhtä ja samaa järveä vuoteen 1604 asti (ks. s. 204). Mynämäen Saaren kartano ei siirtynyt Turun tuomiokirkon omistukseen vuonna 1295 eli Turun piispa Maunun (1291–1308) aikana, vaan jo hänen edeltäjänsä piispa Johanneksen (1286–1290) aikana (s. 440–441).⁴ Ilmeinen lapsus sisältyy virkkeeseen ”[r]annansiirtymiskronologia antaa kuitenkin mahdollisuuden arvioida, kuinka vanhoja röykkiöt vähintään (po. korkeintaan) ovat” ”[k]oska ne mitä ilmeisimmin rakennettiin aina kuivalle maalle eli vedenpinnan yläpuolelle” (s. 162). Rannansiirtymiskronologia antaa siis tietenkin *terminus post quem* -ajoituksen eikä *terminus ante quem* -ajoitusta. Ilmeisiä lapsuksia ovat myös koiran väittäminen merkittäväksi riistaeläimeksi (s. 113) ja Nousiaisten *Mynänummi* (po. *Myllymäki*) (s. 341; nimi on ilmoitettu oikein toisella kirjoittajalla sivulla 393). Ilmaisuihin *itärajan takana* lauseessa ”itärajan takana Laatokan luoteisrannikolla asutus oli vankkaa” (s. 299) on anakronistinen myöhäisrautakaudesta (n. 800–1200 jaa.) puhuttaessa. On puolestaan ajallisesti ja maantieteellisesti liioiteltua väittää, että ”Uppsalan arkkipiispan alaisuuteen vakiintui 1100-luvun loppuun mennessä seitsemän hiippakuntaa, joista Suomen (sittemmin Turun) hiippakunta kattoi *koko nykyisen Suomen alueen*” (s. 379) (kursivointi Heikkilän).⁵

Käytetyt lähteet on teoksessa ilmoitettu loppuviitteinä, leipätekstiin pääluvuittain juoksevana numerointina

merkittyinä. Teoksen lähdeluettelosta puuttuvat ainakin seuraavat loppuviitteissä tai leipätekstissä mainitut julkaisut: Heikkilä 2014 (s. 546, 574), Salminen 2013 ja Vaara 2000 (s. 82, 553, 566, 594). Lisäksi Huurre 1986 lienee tosiasiaa Huurre 1984 (ks. s. 155, 544, 568). Lähteeseen viitataan turhan usein vain kirjoittajan sukunimellä ja julkaisun ilmestymisvuosiluvulla ilman sivunumeroita, aivan kuin kaikki näin viitattut julkaisut käsittelevät kokonaisuudessaan vain juuri kulloinkin kyseessä olevaa asiaa. Joissain kohdissa, erityisesti sellaisissa, joissa joko esitetään aiemmin vallinneen näkemyksen muuttaneita tutkimustuloksia tai monille menneisyydentutkimuksen asiantuntijoillekin entuudestaan tuntematonta detaljitietoa, olisi kyllä odottanut viittausta ainakin yhteen lähteeseen (esim. s. 24–25, 78, 336, 477, 532), varsinkin jos aiempaa näkemystä edustaneita lähteitä on mainittu. Kokonaisuutena tarkasteltuna teoksen kirjoittamisessa on nähdäkseni kuitenkin käytetty aivan riittävää määrää (relevantteja) lähteitä. Teoksessa on selvästi ainakin pyritty huomioimaan uusimmatkin julkaisut ja tutkimustulokset, sillä viimeisin lähdeviittaus ilmoitetaan tehdyn 26.10.2015 – eli vain vähän ennen teoksen julkaisemista aivan vuoden 2015 lopussa. Markus Hiekkasen teoksesta *Suomen keskiajan kivikirkot* on kuitenkin käytetty eiuusinta, vuoden 2007 painosta (s. 588). Teoksen kirjoittajat osoittavat olevansa ajan hermolla omistaessaan yhden tietoiskulaatikon viime aikoina suuren suosion saavuttaneelle metallinilmaisinharrastukselle (s. 300–301).

Nuoremman polven suomalaisten arkeologien tutkimuspanos on teoksessa vahva, mikä onkin uutuusteoksessa tervetullutta. Toisaalta myös aiempien arkeologisukupolvien ja muidenkin menneisyyttä tutkivien tieteenalojen tutkijasukupolvien nimeltä mainitut edustajat tutkimuksineen ovat teoksessa vahvasti edustettuina, joten teos on siten tältä(kin) osalta epistemolo-

gisesti vankalla pohjalla. Siten arvioitava teos myös ottaa paikkansa uutena kontribuutiona edustamiensa tieteenalojen pitkässä tutkimushistoriassa. Joskus liiankin hyvin. Teoksessa esimerkiksi väitetään (s. 373), että Ruotsin kuningas Erikin (= Erik Jedvardsson = Erik Pyhä) olemassaolo historiallisena henkilönä on kiistetty, ja siten (ilmeisen tietämättä) toistetaan tutkijasukupolvelta toiselle sekundaarilähteestä toiseen (tässä Tuomas Heikkilään (2005)) viittaamalla siirtynyt alun perin Knut Stjernan teoksen *Erik den Helige – en sagohistorisk studie* (1898) tahaton tai tahallinen aikalaisvirhetulkinta.

Teoksessa on jonkin verran toistoa eri kirjoittajien kirjoittamien päälukujen välillä, mutta ei häiritsevässä määrin, ja onhan kertaus opintojen äiti. Teoksessa myös osoitetaan tarpeita ja ideoita tulevalle arkeologiselle tutkimukselle sekä paikannmistöntutkimukselle ja uskotaan sen tuovan uutta tutkimustietoa (s. 164, 167, 234, 282, 321, 438). Teoksen kieliasu on joitain välimerkin puuttumisia ja sijamuotovirheitä lukuun ottamatta moitteeton ja ammatiterminologia on selitetty eli-rakennetta käyttämällä, esimerkiksi limoniitti eli järvimalmi (s. 219).

Henkilökohtaisesti pidin kaikkien eniten rautakaudesta kirjoittamisesta vastanneiden Sami Ranisen ja Anna Wessmanin kirjoitus- ja argumentointitavasta. He pureutuvat analyttisesti myös hypoteesien taustaoletuksiin esimerkiksi kirjoittaessaan Pohjois-Euroopan rautakautisesta kaupankäynnistä/tavaroidenvaihdosta ja turkismetsästyksen asemasta siinä (s. 232–233, 261).

Teokseen sisältyy lukuisia korkeatasoisia valokuvia sekä havainnollisia karttoja ja diagrammeja (esim. s. 42, 53, 54, 94, 95, 177, 197, 250, 328, 348, 422, 491). Ulkoisesti arvioitava teos on muutoinkin varsin näyttävä. Teoksesta on epäilyksettä hyötyä paitsi Suomen esi- ja varhaishistoriasta kiinnostuneil-

le maallikoille myös monen eri menneisyyttä tutkivan tieteenalan tutkijoille jo tutkimuskirjallisuusviitteidensä ansiosta. Voin suositella teosta kaikille menneisyytemme (aineellisista) jäljistä kiinnostuneille. Lapsusten korjausten jälkeen teos kannattaisi myös kääntää ainakin englanniksi, miksei myös ruotsiksi.

Loppuviitteet

- 1 Esihistoriallisesta ajasta puhuttaessa nimeä Suomi ei tietenkään pidä ottaa kirjaimellisesti vaan maantieteellisen alueen nimityksenä.
- 2 Ks. esim. Heikkilä 2014: 166-199.
- 3 Ks. esim. Salo 2000.
- 4 Ks. DF nro 219; SVL nro 117.
- 5 Ks. esim. Heikkilä 2012.

Bibliografia

- DF = *Diplomatarium Fennicum*. extranet.narc.fi/DF/index.htm.
- Heikkilä, M. 2012. Om Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige. *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2012: 437-468.
- Heikkilä, M. 2014: *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Unigrafia, Helsinki.
- Heikkilä, T. 2005. *Pyhän Henrikin legenda*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1039. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hiekkänen, M. 2007. *Suomen keskiajan kirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Huurre, M. 1979. *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Salo, U. 2000. Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Jukka Peltovirta (toim.). *Hämeen käräjät I*: 18-231. Hämeen Heimoliitto ry & Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Stjerna, K. 1898. *Erik den Helige - en sagohistorisk studie*. Lunds universitets årsskrift. Band 34. Lund.
- SVL = *Suomen varhaiskeskiajan lähteitä*. Toim. Martti Linna. Historian Aitta XXI. Historian Ystävien Liitto 1989.

FT Mikko Heikkilä on väitellyt Helsingin yliopistossa ja toimii nykyään post doc -tutkijana Tampereen yliopistossa. mikko.k.heikkila@uta.fi